

driekwart ontvangen had van de hoeveelheid waar het recht op had.¹ In Den Haag was die achterstand zelfs meer dan een derde. Er gingen zich verschijnselen voordoen die zich in de hongerwinter, maar dan op veel groter schaal, zouden herhalen: in het gehele land werd in bospercelen 's nachts clandestien gekapt; er werd veel gestolen bij kolenhandelaren en uit opslagplaatsen van de *Wehrmacht* en in de grote steden gebeurde het enkele malen dat menigten van honderden personen, vooral uit de arme buurten, kolenwagons van de spoorwegen bestormden om zich anthraciet of andere brandstof toe te eigenen. Begin maart gaf Frederiks een instructie van Rauter door dat alle kolenopslagplaatsen en uitgerangeerde kolentreinen dag en nacht onder politiebewaking gesteld moesten worden.

Het huisbrandrantsoen bedroeg, gelijk gezegd, in '42-'43 10 hl en in '43-'44 9 - te weinig voor wat toen een normale Nederlandse winter was, laat staan voor een strenge als men in '39-'40 en '41-'42 gekend had. De derde en vierde bezettingswinter waren evenwel uitzonderlijk zacht - op het gebied van de huisverwarming kon men de moeilijkheden opvangen. Voor het stookseizoen '44-'45 werd het huisbrandrantsoen opnieuw verlaagd: nu tot 7 hl. In mei '44 werden de bonnen voor 4 hl geldig verklaard, maar in september hadden de meeste gezinnen (Hirschfeld schrijft: 'ongeveer de helft'², volgens Mensink was het meer dan de helft³) nog op geen enkele bon huisbrand kunnen krijgen. Wel waren er hier en daar industriële bedrijven die in overleg met het rijkskolenbureau kleine clandestiene voorraden hadden kunnen opbouwen.

Zo ging men de winter in die zich in het westen des lands tot de 'hongerwinter' ontwikkelen zou maar die men met evenveel en misschien zelfs met meer recht als de 'kou-winter' kan aanduiden, want de ervaring zou aantonen dat de verzwakte mens onder de kou nog meer zou lijden dan onder de honger.

Industrie

Wat wij in het voorafgaande schreven over de vervoerssector en de steenkoolproductie, kan de lezer reeds enig denkbeeld gegeven hebben van de

¹ Het verbruik van huisbrand lag volgens verspreide gegevens in het stookseizoen '41-'42 bijna 45% beneden het verbruik in het stookseizoen '39-'40. ² H. M. Hirschfeld: *Herinneringen uit de bezettingstijd*, p. 160. ³ J. Mensink: *De kolenvoorziening van Nederland tijdens de tweede wereldoorlog*, p. 152.